

Автор констатирует, что все попытки российской оккупационной власти, несмотря на все задекларированные намерения и приложенные усилия, возобновить учебный процесс в школах Косивщины в 1916 году провалились.

Ключевые слова: Косивщина, образование, школа, русская оккупация, русская оккупационная власть, интеллигенция

S. Oliyuk

Activity of the Russian government authority on the organization of the educational process in schools of the space in 1916

The article is devoted to the events of the First World War on the Kosiv region in 1916. In the centre of attention of the author, there was a problem of educational policy implementation by the Russian occupation authorities in the region. Based on the analysis of the works of historians, the attraction of archival materials, an attempt is made to investigate the activity of the Russian occupation authorities in organizing the educational process at Kosivshyna schools in 1916.

The publication reveals the fundamental principles and provisions of the Russian authorities regarding the educational sphere in the occupied territories. It is noted that during the second occupation, the Russian authorities, taking into account previous experience, resorted to mitigating their policies, trying to avoid acute, painful moments.

It is noted that the Russian occupation administration, recognizing the whole weight of education as a factor in improving its image, paid considerable attention to the issue of restoration of the school educational process in the controlled territories, including and Kosivshyna. The new government has done a significant job of clarifying the status of schools and the presence of a teacher's staff, which showed the existence of serious problems, both objective and subjective.

The author states that all attempts by the Russian occupation authorities, despite all the declared intentions and efforts made, to reinstate the educational process at the Kosivshchyna schools in 1916 failed.

Key words: Kosivshchyna, education, school, Russian occupation, Russian occupation power, intellectuals.

Отримано: 03.08.2018

УДК 355:354-027.568(477)«1920»

Т. М. Швидченко

АРМІЯ УНР ПІД ЧАС ПЕРШОГО ЗИМОВОГО ПОХОДУ У ЗАПІЛЛІ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ (січень-лютий 1920 р.)

У статті висвітлюється Армія УНР у Першому зимовому поході в заплілі Добровольчої та Червоної армій в кінці січня – на початку лютого 1920 р. Саме у цей період Армія УНР під командуванням Михайла Омеляновича-Павленка перейшла на боротьбу в заплілі з Робітничо-Селянською Червоною Армією. Матеріальний стан українського війська був тяжким, ситуацію ускладнювала постійна загроза зіткнень з регулярними більшовицькими частинами. В охоплений період, в умовах проведення радянської політики, яка була спрямована на знищення партизанських з'єднань на окупованих червоними росіянами територіях, Армія УНР у Зимовому поході

ді була змушена діяти окремими частинами, розділившись на дві групи: Північну (Юрій Тютюнник та Олександр Загородський), головним завданням якої був прорив більшовицького фронту та вихід в їх заплілля та Південну (Михайло Омелянович-Павленко) – вони пішли на з'єднання з повстанцями отамана Андрія Гулого-Гуленка. Допомога повстанських організацій та підтримка місцевого населення дала змогу Армії УНР окремими групами здійснювати военні операції в запліллі Червоної армії та об'єднатися в середині лютого, в районі Чигирин – Черкаси, для спільного походу на Лівобережжя. Таким чином, армія Зимового походу успішно перейшла на лівий берег Дніпра, де пробула чотири дні. За цей час нею була проведена велика агітаційна робота, в результаті якої вдалося зірвати продовольчу політику більшовиків в Полтавщині.

Ключові слова: Армія УНР, Перший Зимовий похід, Червона армія, українська революція 1917-1921.

Після боїв влітку 1919 р. становище української армії на фронті погіршувалося, 31 серпня був втрачений Київ, що вкрай негативно вплинуло на її моральний стан та боєздатність. Вже в серпні український уряд не мав змоги постачати своїй армії зброю та амуніцію через те, що країни Антанти заблокували кордони УНР. З жовтня почалася епідемія тифу, вона стрімко поширювалася і в листопаді підкосила значну частину війська. В кінці жовтня – в середині листопада Галицька армія мала близько п'яти тисяч вояків [1, с.42], Армія УНР – чотири тисячі сто сімдесят [2, с.197] (для порівняння, в липні – серпні 1919 р. об'єднані українські регулярні армії (без повстанців у запліллі червоних та білих) складалися з близько сотні тисяч вояків, у тому числі УГА – близько п'ятдесяти тисяч вояків [3, с.114]). Спроби провести мобілізацію не знайшли належного відгуку в пасивного населення, яке було змучене перманентною війною та постійними змінами влади. Симон Петлюра у своїх спогадах назвав це явище «прокляттям української армії» [4, с.18]. Навіть надлюдські зусилля командування утримати хоча б західну частину Поділля з Кам'янцем-Подільським завершилися поразкою. «Трикутник смерті», в якому українська армія була затиснута білогвардійцями, більшовиками та поляками, став причиною того, що уряд і командування 16 листопада мусили вирушати на північ. Ситуація ускладнювалася тим, що Румунія теж була вороже налаштована до УНР. Сепаратне перемир'я УГА з Денікіним, укладене 6 листопада, стало черговим міцним деморалізуючим фактором для Армії УНР.

Рішення про перехід на партизанські методи боротьби проти денікінців опиралося на сподівання, що Збройні Сили Півдня Росії від початку масових мобілізацій стали нестабільними, а припинення їх наступу проти більшовиків свідчило про виснаження сил та відсутність резервів.

6 грудня 1919 р. частини Армії УНР кількістю біля десяти тисяч осіб, з яких близько двох тисяч були боєздатними, вирушила в заплілля білогвардійців. У цей період стратегія командування Армії УНР полягала у збереженні кадрів української армії до мо-

менту зміни ситуації, коли можна було б розвернути частини до штатного складу, та недопущення зміцнення окупантів в Україні.

Тактично Армія УНР діяла в рамках ухилення від зустрічі з великими з'єднаннями ворога й нападами на малі. Розташування відбувалося групами, це була міра проти несподіваних нападів ворога. Проводилася безперервна розвідка (роз'їздами і агентурна), охорону влаштовували у поході тільки роз'їздами, щоб тримати в купі сили. Старшини могли самостійно керуватися власними рішеннями у ході бойових операцій, або в процесі пересувань частин армії. Крім того переважали нічні марші, харчування армії здійснювалося виключно місцевими засобами. Велика увага придлялася поповненню й формуванню кінних частин. Назагал був тотальний брак набоїв та медичного обладнання. Характерними були постійні наради командного складу армії.

У кінці грудня 1919 р. – на початку січня 1920 р. денікінці робили невдалі спроби встановити співпрацю з Армією УНР. Українське командування було зосереджене на встановленні зв'язків з повстанцями (отаманами Ананієм Волинцем, Яковом Шепелем, Дмитром Цвітковським, Петром Дерещуком та ін.). У зв'язку зі змінами на фронті, за умов наступу Червоної армії та відступу білогвардійців на південь, продовжуючи вести партизанські методи боротьби, українська армія перейшла в запілля Червоної армії.

На початку січня Червона армія переслідуючи війська білогвардійців, що відступали, вийшла на побережжя Азовського моря [5, с.210]. На чолі білогвардійських військ на півдні до квітня 1920 р. був генерал Антон Денікін, а з 4 квітня цю посаду обіймав генерал барон Петро Врангель. На початку 1920 р. безпосереднє командування білогвардійською армією в Криму здійснював генерал Яків Слащов.

Ще в липні 1919 р. на партійній конференції латиських полків, яка була присвячена завданням комуністів у боротьбі з денікінськими військами, було заявлено: «Якщо ми не втримаємо Україну й Росію, ми не втримаємо й Латвію» [5, с.203]. Тож очевидним є факт, що завоювання України для більшовиків стояло на першому місці, і вони кинули усі свої сили на те, щоб не допустити втрати стратегічно важливої території. Яскравим прикладом даної стратегії радянського керівництва є Резолюція Центрального бюро Комуністичної Спільноти робітничої молоді України за 20 січня 1920 р. про інтернаціональний принцип побудови КСРМУ та про боротьбу з націоналістичними організаціями молоді в Україні [6, с.159]. Назва свідчить сама за себе, адже боротьба велася не лише на фронті, але й у найрізноманітніших аспектах цивільного життя українського населення. Факт серйозної загрози з боку більшовиків був очевидним для командування армії Зимового походу.

Після того, як командування Армії УНР прийняло рішення про перехід в запілля Червоної армії, маршрут Зимового походу пролягав у напрямку лінії Черкаси – Чигирин – Канів, де мало розгорнутися повстання проти більшовиків. Перед українськими частинами стояло завдання й надалі уникати сутічок з більшовиць-

кими з'єднаннями, а марш продовжувати однією групою і тільки в разі складних обставин проводити операції невеликими групами. Головним завданням армії було поширення серед населення революційних настроїв, інформування про існування українських національних сил та політична агітація. Фактично армія Зимового походу мала стати політичною демонстрацією і підготувати плацдарм для подій весни 1920 р. [7, с.XLVII]. Загальна ситуація з активністю населення була зовсім несприятливою, в першу чергу через вкрай пасивний стан селян. Апатія починала поширюватися й на вояків Армії УНР. Політичний референт армії Панас Феденко, в листі до Командуючого Київського дивізію повідомляв, що в гіршому випадку армії доведеться розійтися. В середині січня 1920 р. без належного озброєння, достатньої кількості одягу та ліків війську було дуже тяжко проводити партизанську боротьбу. Основним деструктивним моментом була загальна аморфність населення, яке не підтримувало ні більшовиків, ні боротьбистів, але й до закликів Армії УНР ставилося байдуже. Зокрема, на той момент, навіть в містах, в яких не було ніякої влади, жителі не поспішали утворювати нову, власну [7, с.XLIX].

Тим часом, більшовицька влада набирала обертів у боротьбі проти неугодних їй елементів. 16 січня Нестор Махно і його загони були оголошені поза законом, ця подія стала показовою – після того, як Червона армія використала анархістські сили у власних цілях і вони почали їй заважати – безжалюно їх ліквідувала.

Радянське командування ще з зими 1919 р. проводило активну політику, спрямовану на знешкодження будь-яких антирадянських елементів, що діяли на окупованих ними територіях. 22 грудня 1919 р. була видана інструкція про завдання ревкомів у «будівництві влади на місцях», в якій Всеукрревком резюмував: «Однією з умов стійкості нашого фронту і тилу необхідно вважати повну ліквідацію банд, які тероризують протягом двох років селянське населення, і обеззброєння куркульських та бандитських елементів села, що підготували в минулому поразку нашої армії і захоплення України Денікінін». Всеукрревком закликав населення вилучати всю зброю в селах и передавати її Червоній армії [8, с.202]. Революційні комітети були органічно пов'язані з Червоною армією. Вони вели політично-виховну роботу серед червоноармійців, проводили мобілізації, створювали военно-адміністративний апарат, готували навчені резерви, забезпечували армію зброєю, боєприпасами, знаряддями та продовольством. Член Всеукрревкома Володимир Затонський був одночасно членом Реввоєнради Південного фронту та постійно знаходився в діючій армії. Агентурна розвідка про запліля противника теж була у розпорядженні Всеукрревкому.

Для охорони більшовицького порядку, боротьби з «бандитизмом» і для роззброєння населення Всеукрревком дозволив місцевим ревкомам формувати караульні команди. При волосних воєнкомах створювались озброєні команди силою в один-два взводи по три відділення в кожному. Командний склад комплектувався переважно з колишніх офіцерів, які довели свою відданість радянській вла-

ді. Уся робота місцевих караульних команд будувалася на досвіді регулярних частин. Вони першими йшли в бій з «бандитами», проводили операції проти дезертирів тощо. Також вони займалися вилученням зброї в населення, щоб попередити утворення нових повстанських угруповань, які вони називали «кулацькими бандами». «Найпершим і найбільш важливим військовим завданням в Україні, що визволяється, є роззброєння куркульських і бандитських елементів» – йшлося в декларації про воєнну політику радянської влади в Україні. Робота по роззброєнню населення проводилася повсюдно, цим займалися переважно конвойні батаїйони повітового воєнкомату в складі до трьохсот чоловік, а також повітова міліція кількістю до двохсот чоловік [8, с.208]. Крім того, в роззброєння брали участь конвойні команди та міліція волосних ревкомів та воєнкомів.

Розмах роботи радянського керівництва на українських територіях був надзвичайно широким та рішучим. Всеукрревроком мав конкретне завдання – повну ліквідацію партизанських з'єднань по всій території України, окупованої більшовиками. Тому Червона армія мала строгий наказ – не приймати до свого складу партизанських відділів. Всі партизани відправлялися в заплілля, де після ретельної перевірки частину з них направляли в запасні відділи Червоної армії, а небажані кадри передавалися революційному трибуналу [9, с.162]. Всі партизанські відділи мали бути терміново обеззброєні, а тих, хто чинив опір – знищували. Разом з тим, Всеукрревроком рекомендував Червоній армії обережно ставитися до партизанських відділів, які знаходилися в запліллі Денікінських військ. Вони планували використовувати будь-які озброєні частини в інтересах ліквідації свого головного ворога – Денікіна, але при тому всіляко намагалися паралізувати вплив повстанських відділів на Червону армію [8, с.209]. Відтак Армія УНР у першій половині Зимового походу, піддаючись серйозній небезпеці з боку дій Всеукрреврокому та безпосередньо Червоної армії, мала мінімальний ступінь захисту, адже вона перебувала у запліллі Добровольчої армії, а це було вигідно для більшовиків.

22 січня 1920 р. в районі Новоукраїнки, та сіл Добринка – Хмелеве українське військо опинилося між двома арміями – Червоною з півночі та білогвардійською з півдня. Тому командування Армії УНР вирішило зробити марш роз'єднаними колонами, щоб з'єднатися в середині лютого в районі Чигирин – Черкаси для спільного походу на Лівобережжя [10, с.380].

23 січня о 14 год. був виданий наказ Південній групі перейти фронт денікінців між селами Мала Виска й Плетений Ташлик. Група була поділена на дві колони: перша – кінні й інші рухові частини (3-й кінний полк, кінно-гірський дивізіон та інші окремі кінні сотні) і обоз – його очолив полковник Стефанів; друга група – піші частини та обози на чолі з командиром групи полковником Ткачуком.

Того ж дня відбувся бій з білогвардійцями під Олексіївкою, закінчився він поділом формування на дві групи та втратою частини обозу. Після сутички в селі Арсенівка зібралися всі, кому вдалося прорватися крізь денікінський фронт – 350 вершників зі штабом та неповним обозом. Частина запорожців зали-

шилася по той бік фронту. Таким чином, втративши багато во-
яків та майна, Михайло Омелянович-Павленко прийняв рішен-
ня звести в одне з'єднання окрему гайдамацьку сотню з 3-м кін-
ним полком. Так почалося формування 2-го Кінно-Запорозького
полку, до якого пізніше приєднали сотню з кінного полку Костя
Гордієнка (Окрема Гайдамацька сотня, 3-й кінний полк та інші
з'єднання). Першим командиром нового кінного полку став пол-
ковник Волощенко, який був у пошані в запорожців Лівобережжя
[10, с.176]. Інша частина запорожців під командуванням полков-
ника Дубового рухалася на південь Херсонщини, перетнувши за-
лізничцю Новоукраїнка–Єлисавет.

Прорив на північ мав відбуватися двома групами. Північною,
в яку увійшли Київська (Юрій Тютюнник) і Волинська (Олександр
Загородський) дивізії та Південною, яку склали Запорізька дивізія
та 3-й кінний полк (Михайло Омелянович-Павленко). Головним за-
данням Північної групи був прорив більшовицького фронту та ви-
хід в їх запілля у напрямку Києва, Звенигородки, Каніва та Черкас.
Завданням Південної групи був вихід на зв'язок з повстанцями ота-
мана Андрія Гулого-Гуленка, сталося це 25 січня 1920 р. на території
Єлисаветградщини Лівобережжя [11, с.44]. Організованість гулів-
ців приємно вразила М. Омеляновича-Павленка, з вигляду це була
справжня «Національна Гвардія» з усіма національними відзнака-
ми – шликами, стрічками, тощо. Гулівці контролювали залізничну
дільницю Катеринослав–Знам'янка–Павлик. Завдяки їм Дієва армія
УНР значно поповнила свої запаси харчами та набоями. У зв'язку
з цією зустріччю у селі Володимирівці відбулася нарада про по-
шук шляхів, методів і форм подальшої боротьби. Результатом на-
ради стало те, що угруповання отамана Гулого-Гуленка було вжито
за наказом командарма до складу Запорізької групи, яку він і очо-
лив [12, с.425]. Це значно зміцнило армію. Також на нараді виріши-
ли, що отаман Гулий-Гуленко не перериватиме контактів з більшо-
виками. Запорожці повинні були діяти тимчасово під назвою «гу-
лівців» – з метою збереження від агресивних дій з боку більшовиків.
Загальне становище на початку року в армії було вкрай тяжким,
особливо через роз'єднаність частин, триматися вдавалося завдяки
повстанським організаціям та прихильності населення. Приблизно
в цей же час Ю. Тютюнник встановлює зв'язки з отаманом Юліаном
Мордалевичем під Каневом [13, с.181].

27 січня в Кирилівці освятили прапор нового Мазепинського
полку, що входив до Волинської дивізії. У цей час поповнювалася
та готувалася 60-та радянська дивізія, переважно з кінних частин
і тачанок. Її завданням було виявлення та ліквідація «банди
Тютюнника». На той момент Армія УНР Зимового походу перетво-
рювалася в серйозну бойову силу [18, с.90]. 28 січня у с. Вільшана
до штабу дивізії Юрія Тютюнника прибули делегати Добрармії з
пропозицією об'єднання. Її було відкинута.

24 січня відбувся бій Чорних Запорожців з добровольцями у
с. Липовецькому та с. Пушковому. Запорожці розгромили застави
Ольвіопільського загону полковника Попова з армії Денікіна, які

відступали на південь та захопили полонених і велику бібліотеку.

25 січня розвідкою Армії УНР було виявлено, що всі комуністичні частини, які були в районі Звенигородки та Шполи, перейшли на південь. У Звенигородці та Шполі залишилися тільки місцеві організації комуністів. В районі Бобринська та Сміли знаходилися штаби групи більшовицьких військ, які оперували на Правобережжі. В Черкасах та в Києві відбувалися з'їзди селян і повстанців, які виступали за самостійність України і за права на свої землі. Населення було вороже налаштоване до комуністичної влади.

У більшовицькому заплілі українські відділи опинилися 31 січня. За агентурними відомостями, командирам Північної групи стало відомо, що більшовицькі відділи вирушили для ліквідації «Банд Тютюнника» в район Голованівська і Глодосів. В наказі про ліквідацію зауважено, що комуністи мають приховувати від населення те, що вони воюють із петлюрівцями, це свідчить про симпатії населення до української армії. Радянському керівництву доводилося витратити на боротьбу з «петлюрівцями» окремі підрозділи Червоної армії, а також створювати організації, які займалися дискредитацією українського війська в очах цивільного населення.

В кінці січня Київська дивізія встановила зв'язок із Запорізькою дивізією, вона в той час знаходилася в районі с. Велика Виска і мали бій з добровольцями, після якого їм вдалося прорвати фронт денікінців, і Запорізька дивізія відійшла на північ від Єлисаветграда. Тоді ж Юрій Тютюнник отримав пропозицію від білогвардійського командира Ольвіопільської групи Попова розпочати переговори про спільні дії проти більшовиків. Тютюнник відповів, що це можливо тільки за умов визнання незалежності України та підпорядкування усіх частин ЗСНР, що перебували на її території, українському командуванню. Проте стрімкий відступ збройних сил білого руху не сприяв веденню подальших переговорів, тим більше політичного характеру [15, с. 131]. Такі поступливі настрої білогвардійців не сприймалися всерйоз представниками військового командування УНР, і як свідчать документальні джерела, не дарма. Колишній голова Особливої наради О. Лукомський у листі до А. Денікіна (20 березня 1920 р.) писав: «... у цій боротьбі потрібно було об'єднати всі антибільшовицькі сили й прагнення для однієї мети – перемоги над більшовизмом... У випадку остаточної перемоги над більшовиками й возз'єднання сильної Росії... обіцянки не мали б жодного значення і сильна Росія втілила б у життя ту політику, яку б вона вважала за потрібну» [16, с. 132].

Готовність білогвардійського командування піти на військово-кооперацію з Армією УНР була офіційним гаслом і зумовлювалась спочатку не тільки потребою формальної зміни «денікінського» політичного курсу, а й необхідністю далі вести боротьбу проти більшовизму. Залишки білогвардійських угруповань були відрізані від своїх основних військ без поповнень – Донської області та Кубані, тому єдиним джерелом ресурсів могли бути тільки українські землі. Крім того, чисельність Добровольчої армії на той період не давала підстав для надії на самостійну перемогу їхніх військ.

На Петра Врангеля чинився тиск з боку єдиного закордонного союзника Білого руху – Франції, щодо порозуміння з Польщею та українцями. Адже наприкінці квітня польсько-українські сили почали наступ проти Червоної армії. Через вдалий контрнаступ більшовиків в кінці місяця спонукав Францію до таких дій [15, с.138].

Що ж до перебігу Зимового походу, то до лютого 1920 р. українські частини роз'єднаними колонами просувалися в бік Черкащини, проводячи успішні бої з ворогом та по можливості тримаючи між собою зв'язок. У лютому 1920 р. Червона армія нараховувала більше 3-х мільйонів осіб [5, с.207]. І значна частина цієї сили була зосереджена на території України в процесі ліквідації білого руху та численних повстанських угруповань, які намагалися їй протистояти. В цей час майже вся Черкащина і Канівщина була охоплена партизансько-повстанським рухом. 1 лютого обидві групи Армії УНР Зимового походу прорвалися крізь фронт червоних і зосередилися в районі Канів – Чигирин – Черкаси. Українське військо почало руйнувати запліля Червоної армії, знищуючи окремі її частини. Згодом Армія УНР охопила своєю діяльністю Канів, Черкаси, а також район Сміли – Бобринська.

3 лютого на цих територіях не було регулярних військ Червоної армії. Місцева більшовицька охорона або розбилася або поскупчувалася в повітових містах. Більшовики, з огляду на те, що на Черкащині їхні сили були слабкі, проводили активну агітацію серед місцевих партизанів за виступ проти Армії УНР [17, арк.73].

В ніч з 3 на 4 лютого комуністичними агітаторами були спровоковані жителі м. Мошни до нападу на частини Армії УНР. В ніч з 5 на 6 лютого розвідка 5 кінного полку була обстріляна залпом при в'їзді в Мошни, після цього українські частини виступили в місто для ліквідації комуністичного осередку. Волинська дивізія вийшла з Канева і зосередилася неподалік. Полк Чорних Запорозжів перебував у с. Лозовок [17, арк.79].

6 лютого після зайняття українськими військами Канева, вибиті частинами Армії УНР, більшовицькі відділи відійшли у напрямку Переяслава. Для їх переслідування була надіслана кіннота. В той час у Черкасах регулярних комуністичних частин не було. В м. Сміла розташовувався більшовицький піший полк, який реквізував 350 возів у місцевого населення.

7 лютого штаб армії, Запорізька дивізія, 3-й кінний полк та загін отамана Андрія Гулого-Гуленка перебували в с. Цибулево. Там їх атакували частини Червоної армії [18, с.38]. 10 лютого Кінний полк Чорних запорозжів та Мазепинський кінний полк на чолі з полковником Петром Дяченком атакували станцію Бобринська та м. Сміла. Через підхід до станції більшовицького панцерника, Дяченко відвів свої частини зі Сміли, проте в цьому бою українські вояки здобули амуніцію, набої та 60 верхових коней [17, арк.82-83].

Тим часом, російське більшовицьке керівництво продовжувало залучати до боротьби з українськими партизанами не тільки регулярні частини Червоної армії, але й так звані «продовольчі заго-ни», загоны внутрішньої служби і безпосередньо Українську трудо-

ву армію [19, с.385]. Згідно з Постановою Ради Народних Комісарів РСФРР від 21 січня 1920 р. було створено Українську трудову армію у районі південно-західного фронту в Україні за чисельністю у 30 000 осіб, а керівництво нею покладено на народного комісара з національних справ РСФРР Йосипа Сталіна. Йому було підпорядковано відповідно до наказу командувача фронту Олександра Єгорова №141 від 21 грудня 1919 р. всі резервні й запасні частини фронту і армій [20, с.245]. Ці заходи радянської влади мали на меті якнайшвидше знищити повстанців у своєму заплілі.

12 лютого штаб на чолі з Михайлом Омеляновичем-Павленком, Волинська та Київська дивізії Юрія Тютюнника, запорізька піхота полковника Івана Дубового і очолювана полковником Олексом Алмазовим артилерія, з'єднавшись, вирішили на нараді, армія перейде по кризі Дніпро, щоб опинитися на Лівобережній Україні [10, с.380-381].

13 лютого в районі сіл Худоліівка – Топилівка – Погорільці відбулася переправа Армії УНР через Дніпро на Полтавщину. Війська розташувалися в районі м. Медведівки, Черкас (5-й кінний полк), с. Нечаївки, звідки відступили в район Васютинці – Єреміївка (на Лівобережжі). Запорізька дивізія перейшла в район с. Котлов – Москаленки, Волинська в м. Єреміївку [7, с.LXXIV]. А 14 лютого Армія УНР осягнула сада на південний схід від Черкас на лівому березі.

Опинившись на лівому березі Дніпра, дивізії Армії УНР діяли розрізнено. Після успіху в Черкасах та Смілі моральний дух вояків значно піднявся. Наказом за 15 лютого 1920 р. М. Омелянович-Павленко виголосив подяку старшинам і козакам, а особливо отаманам Тютюннику і Загородському.

Завдяки вдало проведеній агітаційній роботі, серед населення Лівобережжя швидко поширювалася інформація про українське військо. Перебуваючи на Полтавщині, крім проведення широкої агітації, армія Зимового походу мала одним із завдань захопити місто Золотоношу (силами полку Чорних Запорозжців та 2-го кінного Запорізького полку в об'єднаній кінній бригаді запорожців), а інші частини мали рушити в напрямках Лубни – Хорол (Київська дивізія) і Гребінка (Волинська дивізія) [10, с.299].

В цей час становище війська було досить важким, воно потребувало плацдарму для відпочинку та переформування (потреба в грошах, зброї, наряді, одязі). Бракувало відомостей від уряду, а ворожа пропаганда негативно впливала на моральний стан вояків.

В той час у районі с. Семенівка, за агентурними відомостями Волинської дивізії, знаходилося два більшовицьких полки, що рухались з метою ліквідації «петлюрівців», про що було повідомлене керівництву Київської дивізії. У зв'язку з цим головне командування послало охорону своїх частин та агентурну розвідку. Термінові донесення мали передаватися в головний штаб чотири рази на добу – в 6-й, 12-й, 18-й і 24-й годинах [17, арк.90].

15 лютого Кінний полк Чорних Запорозжців під командуванням Петра Дяченка виступив проти тилових частин 60-ї стрілецької дивізії. О п'ятій ранку Чорні Запорозжці виступили із с. Деньги.

Сотник Божко мав підірвати станцію Золотоноша – Пирятин, підривом керував Никифор Авраменко. У місті було два відділи особового призначення до п'ятисот чоловік. В авангарді Чорних Запорожців йшов 2-й курінь поручника Карліса Броже. У результаті наступу їм вдалося заволодіти східною частиною міста аж до річки, західну утримували більшовики. Увечері Чорні Запорожці повернулися до с. Деньги, втрати полку становили чотири вбитими, три пораненими, також було дев'ять поранених коней. У більшовиків – до сотні вбитими. З Пирятина до Золотоноші мали надійти ще два полки піхоти Червоної армії. Тому взяття міста тільки силами Чорних Запорожців виявилось неможливим [7, с.LXXV]. Таким чином, в ніч з 14 на 15 лютого полк Чорних Запорожців вибив із Золотоноші більшовицькі частини, захопивши кілька десятків полонених. Але більшовики швидко перейшли у контрнаступ з підкріпленням із Переяслава – інтернаціональної піхоти, та вибили Чорних Запорожців на місто Кропивну і далі на Великі Коснівці.

16 лютого м. Жовнин було зайнято невеликими відділами місцевих комуністів. 5-й гарматний полк Київської дивізії розформовувався: дві гармати під командуванням сотника Вітка переводиться в 5-й піший збірний полк. Одна гармата під командуванням сотника Чорного – в 5-й кінний полк. Старшин, козаків, коней і майно розподілили рівномірно до кожної гармати. Всі зайві коні і сідала були передані в 5-й кінний полк. Гроші і всі документи прийняв Штаб дивізії. Сотники Вітко та Чорний перейшли під керівництво командирів кінного та пішого полку. Після того командарм наказав армії перейти на другий берег Дніпра, через загрозу прямого зіткнення з регулярними частинами РСЧА та подальшими планами просуватися в бік польського фронту. Вони мали повернутися до Західного Бугу у зв'язку з тим, що весною мала розпочатися нова війна, тому дієва Армія УНР мала пересунути ворожим запіллям ближче до лінії фронту.

17 лютого Черкаси були зайняті змішаними відділами російських і місцевих комуністів кількістю біля чотирьохсот чоловік. У м. Смілі знаходився більшовицький відділ кількістю біля трьохсот чоловік. Всі дивізії армії Зимового походу стали на марш і перейшли в райони: Волинській дивізії – Худолівки, Київській – Чернявки (на березі Тясмина), Запорізькій – Лубенців та Зятятинців [7, с.LXXIX]. Полку Чорних Запорожців було наказано по прибутті на ночівлю, негайно надіслати донесення в Штаб армії (с. Лубенці) і увійти в безпосередню підлеглість командарма УНР. Частини запаслись фуражем на дві доби, всі частини перебували в повній бойовій готовності. Також командирам окремих частин надійшов наказ якнайшвидше одягти людей і невідступно виконувати наказ. Начальник штабу передав зі скрині штабу дивізії п'ятсот тисяч радянських карбованців у польову скарбницю при Київській збірній дивізії. На той момент військо потребувало нової амуніції, зброї та ліків, крім того були й інші, дрібніші проблеми. До прикладу Юрієм Тютюнником було помічено і зафіксовано, що старшини і деякі командири окремих частин дозволяють собі в образливому тоні го-

ворити про не підлеглі їм частини. Він згадує випадки погроз командирами частин розправитися силою з непідлеглими їм людьми. Такі випадки він кваліфікував як ненавмисний злочин і закликав свідомих старшин проводити виховну роботу серед своїх підлеглих у напрямку козацького братерства і єдності. Наказував, що тільки у випадку явного злочину, який може потягти за собою тяжкі наслідки, можна застосовувати арешт при належних документах і через штаб дивізії передавати того хто провинився у свою частину. У інших випадках старшина може зробити тільки зауваження і довести про випадок до його безпосереднього командира. Командирам частин наказував звернути особливу увагу на підняття авторитету старшин. Нагадуючи їм, що авторитет здобувається довгою і впертою працею, чесним відношенням до своїх обов'язків, а не заграванням на інстинктах юрби [17, арк.93].

Михайло Омелянович-Павленко в свою чергу також приділяв особливу увагу виховній роботі серед лав українського війська, а в Зимовому поході надавав дуже важливе значення в цьому процесі саме офіцерам.

17 лютого Армією УНР було зайнято Золотоношу. Але з Кам'янця-Подільського надійшов наказ, у якому була зазначена можливість польсько-російського воєнного конфлікту, через що командарм повернув армію на Правобережжя, до Холодного Яру. Обози армії були занадто переобтяжені великою кількістю хворих та поранених козаків, а особовий склад потребував відпочинку для підготовки до нового маршу в напрямку Забужжя [10, с.310]. Тому командування зібрало термінову нараду, на якій була проведена реорганізація армії – групи перетворили в дивізії.

18 лютого армія займає район м. Жаботин, с. Грушківка – с. Осота Стара. У ніч з 18 на 19 лютого Запорізька дивізія разом з холодноярівцями знищила у селі Кам'янці кінну сотню отамана Коцура, яка виступала на боці Червоної армії [10, с.79]. 19 лютого Армія УНР осягнула район Вербовка – Баландіно – Бондарівка. Єлисаветград був зайнятий білогвардійцями, все більше їхніх сил перекидали на польський фронт [17, арк.190].

Рейд Армії УНР на Лівобережжі в середині лютого 1920 р. в районі Золотоноші надав можливість українському командуванню налагодити зв'язки і взаємодіяти з такими місцевими отаманами як Гонга, Леонтій Христовий, Андрій Левченко та ін. Саме вони допомагали розповсюджувати агітаційну літературу на Харківщині та Катеринославщині. Отамани Полтавщини мали координувати свої дії з Армією УНР і збирати сили на весну, у зв'язку з можливим надходженням директив від Симона Петлюри про загальне всеукраїнське повстання. В районі Полтави почав функціонувати Полтавський губернський повстанський комітет [13, с.181].

Пробувши на території Лівобережжя всього чотири дні, Армія УНР встигла провести агітаційну кампанію серед місцевого населення навіть у віддалених від її місця дислокації регіонах (в Полтаві, Катеринославі, Харкові та ін.). Основна частина війська зосереджувалася на місях постою та робила невеликі переміщен-

ня. Частина Київської дивізії включно з Чорними Запорозжцями проводила бойові операції в Золотоноші, кіннота інших дивізій займалася розвідкою прилеглих територій. Армія встигла виконати поточні завдання – агітація була проведена, старшин мобілізовано, увага противника була прикута до діяльності армії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ковальчук М. «Армія терпить понадто від тисячних ран...». До питань про чисельність Української галицької армії на Великій Україні в 1919 р. // *Військово-історичний альманах*. 2006. Ч. 2 (13). С. 30–44.
2. Ковальчук М. Чисельність армії УНР за Кам'янецької доби Директорії (червень – листопад 1919 р.) у світлі архівних документів // *Військово-історичний альманах*. 2007. № 1 (14). С. 30–44.
3. Божко О.І. Українці на фронтах громадянської війни. 1917 – 1921 рр. // *Етнічна історія народів Європи*. Київ, 2000. Вип. 5. С. 113–117.
4. Ряст О. Сучасна українська еміграція та її завдання. Щипіорно, 1923. 89 с.
5. Гурьянов П. Червонное казачество Украины в борьбе с иностранной интервенцией и внутренней контрреволюцией (январь 1918 – ноябрь 1920): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1964. 316 арк.
6. Образование и деятельность комсомольской организации Харьковщины. 1917 – 1920. Документы и материалы. Харьков: Харьковское книжное издательство, 1961. 428 с.
7. Доценко О. Зимовий похід (6.XII.1919 – 6.VI.1920). Варшава: Праці Українського Наукового Інституту, 1932. 240 с.
8. Павлюк Н. Военно-революционные комитеты на Украине в конце 1919-начале 1920 гг.: дис. ... канд. іст. наук: 1958. 396 л.
9. Резніков В. Селянський повстанський рух на Слобожанщині (1918 – 1923 рр.): дис. ... канд. іст. наук: Харків, 2016. 235 арк.
10. Омелянович-Павленко М.В. Спогади командарма (1917 – 1920). Київ, 2007. 266 с.
11. Ковааль Р.М. Повернення отаманів Гайдамацького краю. Київ: Діокор, 2001. 288 с.
12. Дорошенко-Товмацький Б. Симон Петлюра: життя і діяльність. Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2005. 608 с.
13. Кульчицький Ю. Шаблі з плагів: Український повстанський рух у визвольних змаганнях. Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 2000. 260 с.
14. Дмитрук В.І. Вони боролися за волю України. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. 1072 с.
15. Кривизюк А.П. Вишкіл та виховна робота в українських військах періоду визвольних змагань: дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2001. 196 с.
16. Мина Ж.В. Збройні Сили Директорії УНР та їх боротьба за державну незалежність України (листопад 1918 р. – листопад 1920 р.): дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2008. 210 с.
17. ГДА СЗР України. Ф. 11012. Т. 22.
18. Тинченко Я. Лидарі Зимових походів 1919-1922 рр. Київ, 2017. 726 с.
19. Литвин С.Х. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. Київ: Видавництво ім. О. Теліги, 2001. 640 с.
20. Документи трагічної історії України (1917 – 1927 рр.). Київ, 1999. 640 с.

Т. М. Швидченко

Армія Української Народної Республіки во время Первого Зимнего похода в тылу Красной армии (январь-февраль 1920)

В статтє освещаются военные действия Армии УНР в Первом зимнем походе в тылу Добровольческой и Красной армий в конце января – начале февраля 1920 г. Именно в этот период Армия УНР под

